अथवा सर्वदा शास्त्रं श्रीभागवतम् आदरात् ।
पठनीयं प्रयत्नेन सर्व–हेतु–विवर्जितम् ।।
वृत्त्यर्थं नैव युंजीत प्राणै: कंठगतैरपि ।
तदभावे यथैव स्यात् तथा निर्वाहम् आचरेत् ।।
त्रयाणां येन केनापि भजन् कृष्णम् अवाप्नुयात् ।

दि. ०८/०१/२०१७

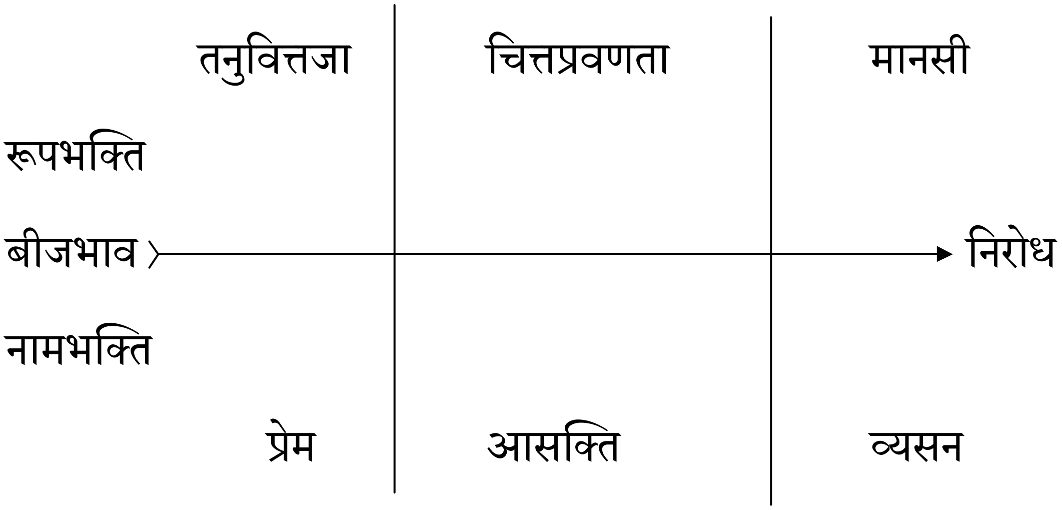

दि. ०९/०१/२०१७

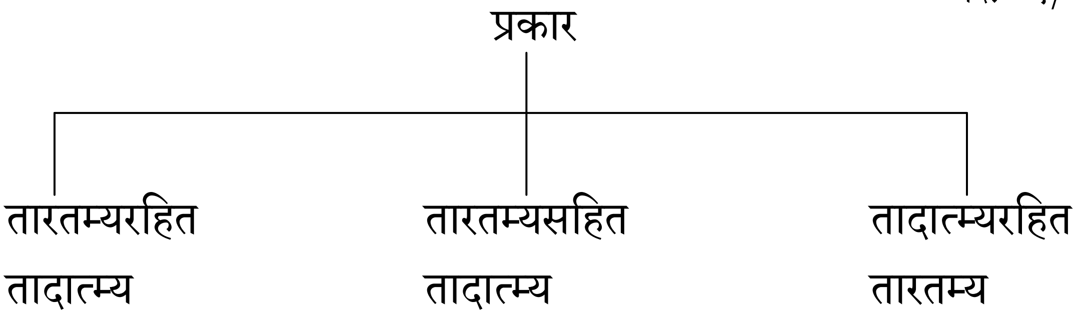

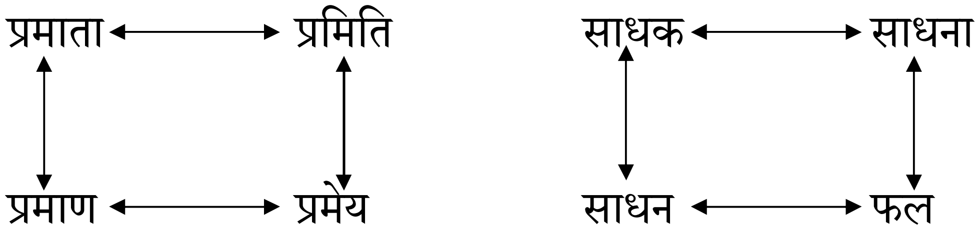

दि. ११/०१/२०१७

लोकसिद्धअहन्साममतात्मिका पुरुषार्थव्यवस्था

- वित्तोपार्जन
  - दुःखाधिकसुख (सात्त्विक)
  - दुःखसमसुख (राजस)
  - दुःखन्यूनसुख (तामस)
- कामनातुष्टि
  - दुःखाधिकसुख(सात्त्विक)
  - दुःखसमसुख (राजस)
  - दुःखन्यूनसुख (तामस)

श्रौतशास्त्रोपदिष्टा पुरुषार्थव्यवस्था

(धर्म ↔ अर्थ ↔ काम) ↔ मोक्ष

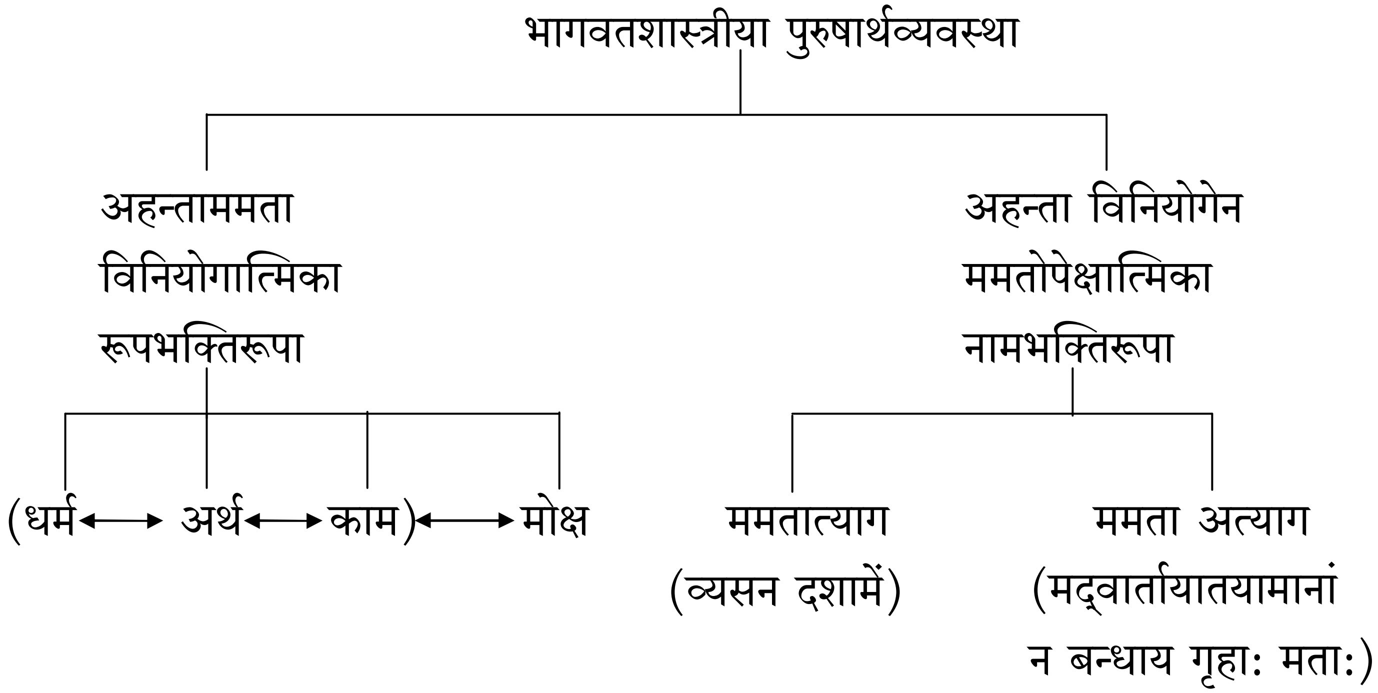
भागवतशास्त्रीया पुरुषार्थव्यवस्था
अहन्ताममता विनियोगात्मिका रूपभक्तिरूपा
(धर्म ⟷ अर्थ ⟷ काम) ⟷ मोक्ष
अहन्ता विनियोगेन ममतोपेक्षात्मिका नामभक्तिरूपा
ममतात्याग (व्यसन दशामें)
ममता अत्याग (मद्वार्तायातयामानां न बन्धाय गृहा: मता:)

दि. १२/०१/२०१७

पुरुषार्थशास्त्र

- प्रमाण
  - प्रमाणार्थ पुरुष
    - अब्राह्मिक
      - अनात्मवाद
      - क्षणिकात्मवाद
      - अजडात्मवाद
      - साक्षिवाद
  - पुरुषार्थ प्रमाण
    - ब्राह्मणादि वर्णार्थ
      - प्रवृत्तिधर्म
        - एकाश्रमिक
        - द्वयाश्रमिक
        - त्र्याश्रमिक
        - चतुराश्रमिक
          - संस्कार
          - धर्म
          - वृत्ति
      - अत्रैवर्णिक निवृत्तिधर्म
        - नैगमिक
          - श्रुति, सूत्र, स्मृति, पुराण
            - कर्म, ज्ञान, भक्ति
        - आगमिक
          - तन्त्र
            - सांख्य, योग, शैव, वैष्णव
    - ब्रह्मचर्यादि आश्रमार्थ
      - शूद्र, वैश्य, क्षत्रिय
        - धर्मार्थकाम शास्त्र
      - ब्राह्मण
        - धर्मार्थकाममोक्ष शास्त्र
- साधन
  - साधनार्थ पुरुष
    - अनात्मवाद
    - क्षणिकात्मवाद
    - अजडात्मवाद
    - साक्षिवाद
  - पुरुषार्थ साधन
    - ब्राह्मणादि वर्णार्थ
    - ब्रह्मचर्यादि आश्रमार्थ

भगवत्प्रतिबन्धको दूर करनेके लिये भागवतका role गजलके रूपमें

खामोशीमें तब्दिली कुछ चाहता हूं
सुखनमें उसकी बयानी चाहता हूं
मैं और तू गर हम यहां बन पाते हों
दूरियोंका फर्क मिटाना चाहता हूं
मर्हला कोई बता जहां तू मिले
राहोमंजिलको बदलना चाहता हूं
आ न पाये यूं तो सपनोंमें ही आ
भरम जगनेका भुलाना चाहता हुं

श्लोक सन्दर्भ

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मण:। शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्ध्येद् अकर्मण:।।
भग.गीता.३।८

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ।। भग.गीता.१३।१६

सर्वभूतेषु येनैकं भावम् अव्ययम् इक्षते।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ।।२०।।
पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं ननाभावान् पृथग्विधान ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ।।२१।।
यत्तु कृत्स्नवद् एकस्मिन् कार्ये सक्तं अहैतुकम्।
अतत्त्वार्थवद् अल्पं च तत् तामसम् उदाहृतम् ।।२२।।
नियतं संगरहितम् अरागद्वेषत: कृतम् ।।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत् तत् सात्त्विकम् उच्यते ।।२३।।
यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुन: ।।
क्रियते बहुलायासं तत् राजसम् उदाहृतम् ।।२४।।
अनुबन्धं क्षयं हिंसाम् अनवेक्ष्य च पौरुषम् ।।
मोहाद् आरभ्यते कर्म यत् तत् तमासम् उच्यते ।।२५।। भग.गीता. १८।१८–२५

य: शास्त्रविधिम् उत्सृज्य वर्तते कामकारक: ।।
न स सिद्धिम् अवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ।।२३।।
तस्मात् शास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।।
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुम् इहार्हसि ।।२४।। भग.गीता. १६।२३–२४

य: शास्त्रविधिम् उत्सृज्य वर्तते कामकारत: ।

न स सिद्धिम् अवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ।।
तस्मात् शास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुम् इहार्हसि ।।२४।। (भग.गीता.१६।२३-२४)

चत्वारि वाक्परिमिता पदानि तानि विदुः ब्राह्मणा ये मनीषिणः गुहा त्रीणी निहिता पदानि नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्याः वदन्ति (ऋक्संहि.२।३।२२)

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतः चार्थेषु अभिज्ञः स्वराट् ।
तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः ।।
तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गोऽमृषा ।
धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ।।
धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्र परमो निर्मत्सराणां सतां ।
वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं तापत्रयोन्मूलनम् ।।
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा परैरीश्वरः ।
सद्यो हृद्यवरुध्यतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिः तत्क्षणात् ।।
निगमकल्पतरोः गलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ।
पिबत भागवतं रसमालयं मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ।। (भाग.पुरा.१।१।१-३)

असेवयायं प्रकृतेः गुणानां ज्ञानेन वैराग्यविजृंभितेन ।
योगेन मय्यर्पितया च भक्त्या मां प्रत्यगात्मानम् इहावरुन्धे ।। (भाग.पुरा. ३।२५।२७)

विप्राद् द्विषड्गुणयुतादरविन्दनाभपादारविन्दविमुखात् श्वपचं वरिष्ठम् ।
मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः ।। (भाग.पुरा.७।९।१०)

कथा इमास्ते कथिता महीयसां विताय लोकेषु यशः परेयुषाम् ।
विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभो वचोविभूतीर्न तु पारमार्थ्यम् ।। (भाग.पुरा.१२।३।१४)

कामं क्रोधं भयं स्नेहम् ऐक्यं सौहृदमेव च नित्यं हरौ विदधतो यान्ति तन्मयतां हि ते ।।
(भाग.पुरा.१०।२९।१५)

वेदान्तदेशिक (शरणागति)
अहं मद्रक्षणभरो मद्रक्षणफलं तथा न मम श्रीपतेरेव इत्यात्मानं निक्षीपेद् बुधः ।
न्यस्यामि अकिंचनः श्रीमन् अनुकूलोऽन्यवर्जितः विश्वासप्रार्थनापूर्वम् आत्मरक्षाभरं त्वयि।।

अनाविष्कुर्वन् अन्वयात् (ब्रह्मसूत्र.३।४।४९)

ननु भगवति सर्वेन्द्रियविनियोगात् गृहिणोपसंहार इति न युज्यते ‘‘शुचौ देशे स्वाध्याम् अधीयान्’’ इत्यादि कर्ममार्गीयसाधनश्रुतेः इत्याशंक्य तत्तात्पर्यम् आह ‘‘अनाविष्कुर्वन्’’इति भगवद्भावस्य रसात्मकत्वेन गुप्तस्यैव अभिवृद्धिस्वभावकत्वाद् आश्रमधर्मैरेव लोके भगवद्भावम् अनाविष्कुर्वन् भजेत् इति एतदाशयेन ते धर्माः उक्ताः गोपने मुख्यं हेतुम् आह अन्वयाद् इति. यतो भगवता समम् अन्वयं सम्बन्धं प्राप्य वर्तते अतः हेतोः तथा... एतेन यावद् अन्तःकरणे साक्षात् प्रभोः प्राकट्यं नास्ति, तावदेव बहिराविःकरणं भवति प्राकट्ये तु न तथा सम्भवतीति ज्ञापितम् ।।१९।।

बहिः तु उभयथापि स्मृतेर् आचाराच्च (ब्रह्मसूत्र. ३।४।४२)

अथेदं चिन्त्यते. प्रचुरभगवद्भावमात्रवतः साक्षात् स्वरूपभोगवतो वा गृहत्यागः कर्तव्यो न वा इति फलश्च सिद्धत्वात् न इति पक्षव्यवच्छेदाय ‘‘मद्वार्तायातयामानां न बन्धाय गृहा मता’’ इति वाक्याद् बन्धकत्वेन त्याज्य इति पक्षव्यवच्छेदाय च ‘तु’शब्दः भावमात्रे साक्षात्प्रभुसम्बन्धे वा, उभयथापि गृहाद्बहिःगमनं गृहत्याग इति यावत्. स आवश्यकः तत्र प्रमाणमाह स्मृतेरित्यादि. ‘त्वं तु सर्वं परित्यज्य स्नेहं स्वजनबन्धुषु मय्यावेश्य मनः सम्यक् समदृग् विचरस्व गाम्’

कृत्स्नभावात्तु गृहिणोपसंहारः (ब्रह्मसूत्र.३।४।४७)

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् । (मुख्य सूर)

ब्रह्म + परमात्मा + भगवान् = कृष्ण

ब्रह्म : उपनिषद्में ब्रह्मको स्वरूप:

न असद् आसीत् नो सद् आसीत् तम: आसीत् तमसा गूढम्

ऋक्.संहि.१०।११।१२९।२

सदेव सौम्य! इदम् अग्रे आसीद् एकमेवाद्वितीयम् .. छान्दो.उप.६।२।१-३

यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते..   तैत्ति.उप.३।१

ब्रह्म : भागवत्में ब्रह्मको स्वरूप:

अहमेवासमेवाग्रे नान्यद् यत् सदसत् परम् ।   { (यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते)

पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम् ।।{ (यत् प्रयन्ति अभिसंविशन्ति)

भाग.पुरा.२।९।३२

ऋतेऽर्थं यत् प्रतीयेत न प्रतीयेत चात्मनि ।   { (येन जातानि जीवन्ति)

तद्विद्यादात्मनो मायां यथाऽभासो यथा तम: ।।

भाग.पुरा.२।९।३३

स्थितिका objective पहेलु :

यथा महान्ति भूतानि भूतेषु उच्चावचेषु अनु .. भाग.पुरा.२।९।३४

पुरुषएव इदं सर्वं यद् भूतं यच्च भव्यं... एतावान् अस्य महिमा अतो ज्यायांश्च पुरुष:. पादो अस्य विश्वा भूतानि त्रिपाद् अस्य अमृतं दिवि. त्रिपाद् ऊर्ध्वम् उदैत् पुरुष:. पादो

अस्य इह अभवत् पुन:. ततो विश्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने अभि. तस्माद् विराड् अजायत (ऋक्संहि. १०।९०।१७)

ब्रह्मको कृष्णके रूपमें (ब्रह्म = कृष्ण)

रूपं यत् तत् प्राहु: अव्यक्तम् आद्य ब्रह्म ज्योति: निर्गुणं निर्विकारम् ।
सत्तामात्रं निर्विशेषं निरीहं स त्वं साक्षाद् विष्णु: अध्यात्मदीप: ।। भाग.पुरा.१०।३।२४

कृष्णको ब्रह्मके रूपमें (कृष्ण = ब्रह्म)

युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन चासकृत् । भाग.पुरा.१०।३।४५

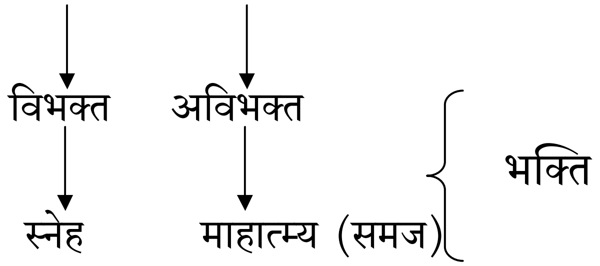

परमात्मा : उपनिषद्में परमात्माको स्वरूप:

तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत् .. तैत्ति.उप.२।६

परमात्मा : भागवत्में परमात्माको स्वरूप:

यथा महान्ति भूतानि भूतेषु उच्चावचेषु अनु
प्रविष्टानि अप्रविष्टानि तथा तेषु न तेषु अहं .. भाग.पुरा.२।९।३४

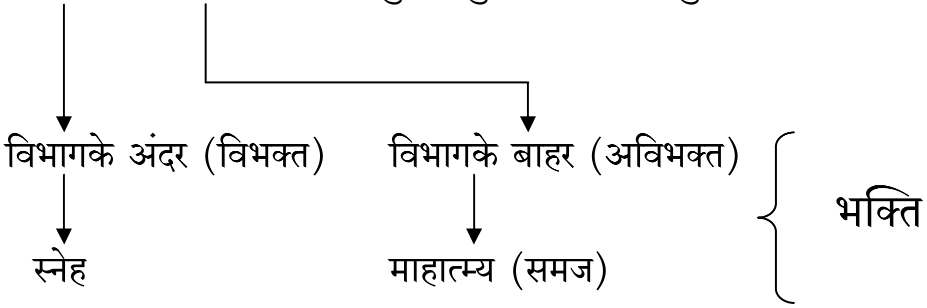

अहम् आत्मात्मनां धात: प्रेष्ठ: सन् प्रेयषामपि ।
अतो मयि रतिं कुर्याद् देहादि यत् कृते प्रिय: ।। भाग.पुरा. ३।९।४२

परमात्मा = कृष्ण

कृत्वा तावन्तम् आत्मानं यावती: गोपयोषित: । रेमे स भगवांस्ताभि: आत्मारामोऽपि लीलया ।।
भाग.पुरा.१०।३०।२०

गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषामेव देहिनां । योऽन्तश्चरति सोऽध्यक्ष: क्रीडनेन इह देहभाक्
भाग.पुरा.१०।३०।३६

भागवत्में ब्रह्म + परमात्मा + भगवान् = कृष्णको स्वरूप:

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्। देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ।।
मुनय: साधु पृष्टोऽहं भवद्भिर्लोकमंगलम् । यत्कृत: कृष्णसंप्रश्नो येनात्मा सुप्रसीदति ।।
स वै पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरधोक्षजे। अहैतुक्यप्रतिहता ययाऽत्मा सम्प्रसीदति ।।
वासुदेवे भगवति भक्तियोग: प्रयोजित:। जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं च यदहैतुकम् ।।
धर्म: स्वनुष्ठित: पुंसां विष्वक्सेन कथासु य:। नोत्पाद्येद् यदि रतिं श्रमएव हि केवलम् ।।
धर्मस्य ह्यापवर्ग्यस्य नार्थोऽर्थायोपकल्पते। नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृत: ।।
कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावता। जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा पार्थो यश्चेह कर्मभि: ।
वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयं। ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ।।
तच्छ्रद्धाना मुनयो ज्ञानवैराग्ययुक्तया। पश्यन्त्यात्मनि चात्मानं भक्त्या श्रुतगृहीतया ।।
भाग.पुरा.१।२।४-१२

एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगत:। भगवत्तत्त्वविज्ञानं मुक्तसङ्गस्य जायते ।।
भिद्यते हृदयग्रन्थि: छिद्यन्ते सर्वसंशया:। क्षीयन्ते चास्य कर्माणि दृष्ट एवात्मनीश्वरे ।।
भाग.पुरा.१।३।२०

भगवान् : भागवत्में कृष्णको स्वरूप:

अवतारा ह्यसंख्येया हरे: सत्त्वनिधेर्द्विजा:। यथा विदासिन: कुल्या: सरस: स्यु: सहस्रश:।।
ऋषयो मनवो देवा मनुपुत्रा महौजस:। कला: सर्वे हरेरेव सप्रजापतयस्तथा।।
एते चांशकला: पुंस: कृष्णस्तु भगवान् स्वयं .. भाग.पुरा.१।३।२६-२८